

Handreiking

sekse, gender & seksuele diversiteit

Rutgers

Inhoud

1	Waarom is aandacht voor de sekse, gender en seksuele diversiteit belangrijk?	3
2	Wat is sekse, gender en seksuele diversiteit?	5
3	Achtergrondinformatie	13
4	Vragen van leerkrachten, ouders en leerlingen	18
5	Tips en tools	20
6	Meer informatie, websites en hulp	23
7	Boekenlijst	25

Kinderen krijgen bij hun geboorte een sekse toegewezen, ze ontwikkelen op jonge leeftijd hun genderidentiteit en soms ook al hun seksuele oriëntatie. Aandacht voor sekse, gender en seksuele diversiteit is daarom, naast dat het wettelijk verplicht is, ook essentieel in het basisonderwijs om zo een sociaal veilige omgeving voor alle leerlingen te creëren in de klas.

In deze handreiking worden de begrippen sekse, gender en seksuele diversiteit uitgelegd en wordt achtergrondinformatie gegeven over LHBTI+ (lesbisch, homo, bi+, transgender en intersekse) thema's en vragen die voor kinderen of ouders belangrijk kunnen zijn. Ook worden tips gegeven hoe hier in de klas aandacht aan te besteden en mee om te gaan. Er staan verwijzingen in naar lessen uit het lespakket *Kriebels in je buik*. Tot slot worden online bronnen genoemd voor meer informatie of hulp voor leerkrachten, leerlingen en ouders.

1

Waarom is aandacht voor de sekse, gender en seksuele diversiteit belangrijk?

- Omdat kinderen al op jonge leeftijd relaties aangaan, vriendschappen ontwikkelen, verliefd worden en hun eerste ervaringen opdoen met seksualiteit (het ontdekken van hun lichaam, zoenen, de eerste seksuele gevoelens) is het belangrijk om aandacht te hebben voor seksuele diversiteit. Relationele en seksuele vorming, waarin ook aan gedacht is voor seksuele diversiteit, op jonge leeftijd draagt bij aan een gezonde seksuele ontwikkeling van het kind en een positieve seksualiteitsbeleving. Het bevordert het welzijn en de seksuele gezondheid.
- Als er respect is voor sekse, gender en seksuele diversiteit in het basisonderwijs zal dit bijdragen aan een veilig en prettig school- en leefklimaat. Kinderen en leerkrachten worden geaccepteerd in hun seksuele oriëntatie, genderidentiteit, genderexpressie en geslachtskenmerken en zijn zich bewust van de variëteit hierin.
- Door op een respectvolle wijze aandacht te hebben voor sekse, gender en seksuele diversiteit in het basisonderwijs, wordt de acceptatie van eigen gevoelens met betrekking tot seksuele oriëntatie, genderidentiteit, genderexpressie en geslachtskenmerken en die van anderen ondersteund.
- Kinderen kunnen al vanaf jonge leeftijd het gevoel hebben dat zij 'anders' zijn. Sommige kinderen ervaren al heel jong dat ze niet zo meisjes- of jongensachtig zijn of dat ze voelen zich niet duidelijk een jongen of een meisje. Vanaf het tiende jaar kunnen gevoelens en fantasieën ontstaan van seksuele

aantrekking en dit kan ook gericht zijn op iemand van hetzelfde geslacht of gender. Dat gevoel 'anders' te zijn kan een terughoudende werking op het kind hebben. Daarom is het belangrijk voor kinderen om te weten dat deze gevoelens volkomen normaal, natuurlijk en gezond zijn en dat leerkrachten kinderen hierin kunnen ondersteunen als dat nodig is.

- Kinderen groeien op met ouders, familieleden en in een sociale omgeving. Het komt tegenwoordig vaak voor dat ze LHBTI+ mensen kennen. Sommige kinderen hebben bijvoorbeeld twee moeders of twee vaders of een transgender familielid. Ze kunnen hierover vragen hebben en op die manier sekse, gender en seksuele diversiteit 'mee de klas in nemen' of ze krijgen hierover van klasgenoten reacties, waardoor LHBTI+ een thema in de klas is. Het is belangrijk dat leerkrachten hierop voorbereid zijn, zodat ze een positief en veilig klimaat kunnen bieden en adequaat kunnen reageren wanneer LHBTI+ onverwachts of bewust in de klas aan bod komt.

Aandacht is verplicht voor scholen

- De thema's seksuele vorming en seksuele diversiteit zijn sinds 2012 opgenomen in de kerndoelen van het onderwijs. Basisscholen, speciaal en voortgezet onderwijs zijn verplicht aandacht te besteden aan deze twee thema's. In kerndoel 38 voor het primair onderwijs en kerndoel 53 voor het speciaal onderwijs staat:

'De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.' De achtergrond van deze kerndoelen is om seksuele dwang, grensoverschrijdend gedrag en LHBTI+ negatief gedrag te voorkomen en om respectvol gedrag en seksuele weerbaarheid van leerlingen te bevorderen. Andere kerndoelen gericht op het kunnen zorgen voor eigen gezondheid, welzijn en kennis hebben van functies van het lichaam raken ook aan sekse, gender en seksuele diversiteit.

- Aandacht voor sekse, gender en seksuele diversiteit draagt ook bij aan de verplichting van scholen om te zorgen voor een sociaal veilig klimaat in en om de school. Het instellen van gedragsregels en protocollen, maatregelen voor LHBTI+ negatief gedrag en tijdig signaleren van onveilige situaties draagt hieraan bij.
- Aandacht voor sekse, gender en seksuele diversiteit raakt aan sociaal burgerschap. Scholen zijn verplicht om hier aandacht aan te besteden. Burgerschap verwijst naar de belangrijkste universele rechten en waarden van de mens. Voor seksualiteit en seksuele diversiteit gaat het om onder andere het recht op vrije partnerkeuze, recht op toegang tot informatie en voorzieningen. Scholen zijn vrij om hier zelf invulling aan te geven.

2

Wat is sekse, gender en seksuele diversiteit?

Seksediversiteit, genderdiversiteit en seksuele diversiteit hebben met elkaar te maken, maar betekenen iets anders. Sekse gaat over geslachtskenmerken, gender over genderidentiteit en genderexpressie, en seksuele oriëntatie gaat over liefde, seksualiteit en relaties. Hier volgt een uitleg van de belangrijkste begrippen die ermee te maken hebben:

Seksediversiteit

Sekse en geslacht

Er bestaan verschillende seksen. Bij sekse gaat het over verschillen in geslachtskenmerken. Het gaat dus over lichamen. Sekse en geslacht zijn synoniemen en kunnen afwisselend worden gebruikt.

Seksediversiteit

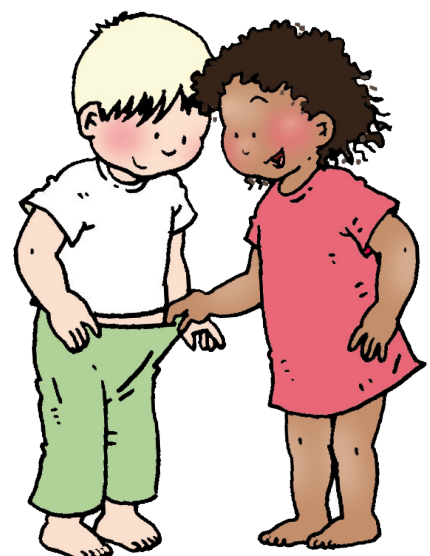
De variaties in sekse zijn groter dan de hokjes man en vrouw doen vermoeden. Sommige vormen passen niet in de bestaande ideeën over man of vrouw. En al deze variaties mogen er zijn. Daarom spreken we van seksediversiteit.

Geslachtskenmerken

Bij geslachtskenmerken gaat het om lichamelijke kenmerken waarmee je wordt geboren of die je later ontwikkelt, bijvoorbeeld in de puberteit. Geslachtskenmerken zijn uitwendige en inwendige geslachtsorganen, geslachtsklieren, chromosomen en hormonen (en de verwerking daarvan). Sommige lichamelijke kenmerken zijn zichtbaar, andere niet. Voorbeelden zijn genitalia, lichaamsvormen (lichaamsbouw, vetverdeling en borstklierontwikkeling), baarmoeder en testosteron. Sommige van deze geslachtskenmerken associëren we met mannen of met vrouwen.

Sekse toegewezen op basis van geslachtskenmerken

Iedereen krijgt bij geboorte een sekse toegewezen op basis van de zichtbare geslachtskenmerken. Het eerste wat mensen vaak bij de geboorte van een baby willen weten is of het een jongetje of een meisje is. Dit gaat uit van een idee dat er twee versies van sekse bestaan: man en vrouw. Over die versies bestaan verwachtingen over welke geslachtskenmerken daarbij horen en hoe lichamen eruit behoren te zien of wat lichamen behoren te kunnen. In werkelijkheid bestaat er ontzettend veel variatie in genitalia, lichaamsvormen, hormonen en chromosomen. Iedereen heeft een eigen unieke set geslachtskenmerken.

Intersekse

Sommige kinderen worden als intersekse geboren. Dat betekent dat ze een 'variatie' in geslachtskenmerken hebben. Zij hebben een lichaam dat niet past binnen hoe de samenleving de sekse man of sekse vrouw ziet. Intersekse kan betekenen dat iemand zowel mannelijke als vrouwelijke geslachtskenmerken heeft, bijvoorbeeld een vulva en zaadballen of een uitwendig geslachtsorgaan dat er uit ziet als een kleine penis of een grote clitoris. Maar het kan ook zijn dat geslachtskenmerken niet volgens verwachting ontwikkelen of dat verwachte geslachtskenmerken niet of juist extra aanwezig zijn. Zo zijn er bijvoorbeeld meisjes zonder baarmoeder of jongens die in de puberteit minder sterk jongensachtige lichaamskenmerken ontwikkelen en wel borstvorming.

Sommige mensen zien 'intersekse' als iets wat niet hoort, ze willen dat het lichaam van een persoon met intersekse aangepast wordt zodat het in het hokje 'man' of 'vrouw' past. Bijvoorbeeld door operaties of hormoonbehandelingen. Maar intersekse is geen afwijking, het is een natuurlijke variatie in geslachtskenmerken. Dus is het logischer dat we ons beeld van sekse aanpassen dan dat we de lichamen aanpassen die niet aan dit beeld voldoen.

Medische benamingen voor intersekse

Soms kennen kinderen die een vorm van intersekse hebben, of hun ouders, de term intersekse niet en gebruiken ze medische benamingen zoals AOS, AGS, Klinefelter, Turner, MRHK of DSD. In het laatste hoofdstuk staan websites waar medische uitleg aan bod komt.

Gender diversiteit

Gender gaat over de rollen en verwachtingen die we in de samenleving hebben van mannen en vrouwen. In iedere cultuur zijn er ideeën over wat het betekent om man of vrouw te zijn en hoe mannen en vrouwen zich horen te gedragen. Gender staat dus niet vast, maar krijgt vorm door sociale en culturele gewoontes die gelden in een plaats en een tijd. Gender beschrijft ook hoe mannen en vrouwen zich horen te gedragen. Gendernormen geven invulling aan de vraag wat mannelijk is en vrouwelijk is.

Genderidentiteit

Bij genderidentiteit gaat het over wie je bent en hoe je jezelf voelt. Dit kan vrouw, man, allebei of geen van beide zijn. Dit kan ook gedurende iemands leven veranderen.

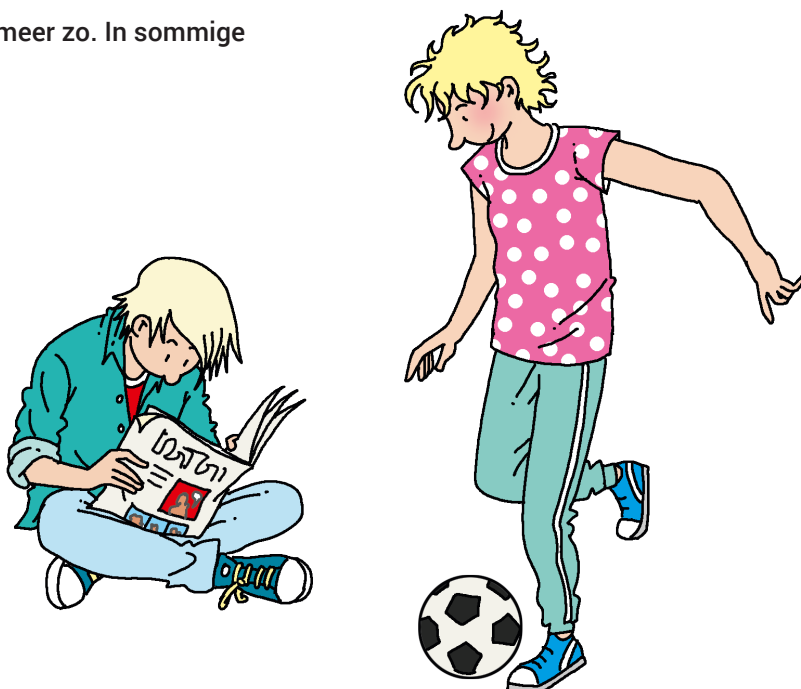
Genderexpressie

Genderexpressie gaat over de uiting van iemands eigen genderidentiteit en welk gender wordt geassocieerd met dat gedrag, uiterlijk, interesses of manier van doen. Niet alleen jongens uiten zich mannelijk of jongensachtig. En niet alleen meisjes uiten zich vrouwelijk of meisjesachtig. Iedereen heeft vrouwelijke en mannelijke kanten. Iedereen heeft ook genderneutrale of androgyne kanten: kanten die noch mannelijk noch vrouwelijk genoemd worden.

Genderexpressie wordt ook wel genderrolgedrag genoemd. Of bepaalde gedragingen, interesses en manieren van doen als mannelijk, vrouwelijk of genderneutraal worden geïnterpreteerd is cultureel bepaald. Dit kan veranderen in de tijd. Vroeger werden voetbal en broeken bijvoorbeeld gezien als typisch mannelijk, maar dat is nu niet meer zo. In sommige landen wordt lang haar als vrouwelijk gezien.

Genderdiversiteit

Genderdiversiteit gaat zowel over de diversiteit aan genderidentiteiten als de diversiteit in genderexpressie. Het gaat over wie je bent, wat je doet, hoe je je uit en hoe dit in jouw cultuur gezien wordt als mannelijk of vrouwelijk. Iedereen ervaart dit op een eigen manier en iedereen heeft een eigen mix van vrouwelijke, mannelijke en genderneutrale kanten.

Cisgender

Voor de meeste mensen valt de sekse die ze bij hun geboorte kregen toegewezen samen met hoe ze hun genderidentiteit ervaren. Zij zijn cisgender. Bijvoorbeeld: bij de geboorte krijgt iemand de sekse vrouw toegewezen en die persoon voelt zich ook vrouw. Veruit de meeste mensen zijn cisgender en steeds meer mensen benoemen dit ook zo.

Transgender

Iemand die transgender is, die identificeert zich niet met de sekse die bij de geboorte was toegewezen. Bijvoorbeeld: bij geboorte kreeg iemand de sekse vrouw toegewezen en die persoon voelt zich een man. Transgender mensen kunnen voelen dat ze in het verkeerde lichaam zijn geboren of dat hun lichaam niet overeenkomt met wie ze werkelijk zijn. Ook kinderen kunnen transgender gevoelens ervaren en transgender zijn. Transgender personen worden ook wel trans of trans kinderen/mensen genoemd.

Gender incongruentie / genderdysforie

Het gevoel van onbehagen dat mensen hebben met het eigen geslacht. Dit is een term die in de medische en klinische wereld wordt gebruikt. Niet alle transgender mensen ervaren een onbehagen dat zo sterk is dat ze hun lichaam willen laten aanpassen via transitie.

Genderdiverse kinderen

Kinderen die niet passen in de tweedeling jongen en meisje, of die jongensachtige meisjes of meisjesachtige jongens zijn en die hun genderidentiteit en/of expressie aan het verkennen zijn.

Non-binair

Wanneer je non-binair bent, herken je jezelf niet binnen de tweedeling 'man' en 'vrouw' (ofwel de binaire gender categorieën). Dit kan betekenen dat iemand zich helemaal niet kan identificeren met het hokje man of vrouw, of zich juist met allebei identificeert, of een eigen identiteitsvariatie heeft. Wat mensen met een non-binaire identiteit met elkaar gemeen hebben is dat ze niet willen of kunnen voldoen aan de vaste ideeën die bestaan over wat het betekent om man óf vrouw te zijn. Ook kinderen kunnen voelen dat ze geen jongen en geen meisje zijn, maar iets van beide of geen van beide. Ze kunnen daar allerlei woorden aan geven. Mensen kunnen ook ervaren dat hun genderidentiteit niet vaststaat en in periodes anders is. Dit heet genderfluïde.

Genderstereotiep, gendernonconform en genderneutraal

Wanneer gedragingen, uiterlijk, interesses en de manier van doen in overeenstemming zijn met de 'traditionele' mannelijke of vrouwelijke set aan gendernormen, dan is dat genderstereotiep. Is dit niet het geval, dan heet dit gendernonconform. Wat als genderstereotiep en gendernonconform wordt gezien, is sterk maatschappelijk bepaald en verschilt per cultuur. Denk bijvoorbeeld aan het gebruik van cosmetica, kleding, houding en het laten groeien of weghalen van lichaamshaar. Als kinderen niet kunnen of willen voldoen aan heersende gendernormen, dan wil dat niet zeggen dat iemand zich geen jongen of meisje voelt en dat ze transgender is. Je kan je prima meisje voelen maar niks hebben met hoe een meisje eruit hoort te zien volgens heersende gendernormen. Of je nu cis of trans bent. Non-binaire mensen uitte zich ook vaak gendernonconform of genderneutraal.

Seksuele diversiteit

Seksuele oriëntatie

Seksuele oriëntatie - soms nog seksuele voorkeur of seksuele geaardheid genoemd - gaat over de voorkeur voor een of meerdere genders in het beleven van je seksualiteit.

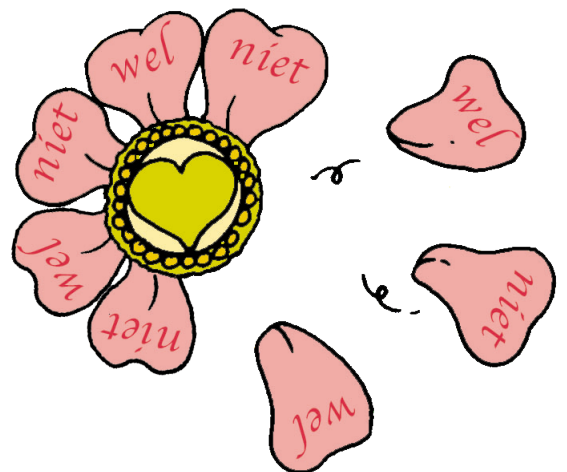
Seksuele oriëntatie bestaat uit verschillende aspecten:

- Aantrekking: wat voel je?
- Gedrag: wat doe je?
- Zelfbenoeming: hoe noem je jezelf?

Deze drie aspecten komen vaak overeen, maar niet altijd. Bijvoorbeeld: een meisje heeft een relatie met een jongen en voelt zich aangetrokken tot jongens en meisjes. Ze noemt zich afwisselend hetero of bi, afhankelijk van bij wie ze is.

Hetero

seksuele oriëntatie waarbij je je fysiek en/of relationeel aangetrokken voelt tot iemand van een ander geslacht/gender.

Homo seksuele oriëntatie waarbij je je fysiek en/of relationeel aangetrokken voelt tot iemand van hetzelfde geslacht/gender.

Bi+ seksuele oriëntatie waarbij je je fysiek en/of relationeel aangetrokken voelt tot zowel iemand van een ander als van hetzelfde geslacht/gender. Dit wordt ook wel biseksualiteit genoemd.

Seksuele diversiteit gaat over diversiteit in seksuele oriëntaties. Het gaat niet alleen over of je je homo, lesbisch, bi of hetero noemt, maar ook over tot wie je je aangetrokken voelt, op wie je verliefd wordt en met wie je seks hebt of wilt hebben. Diversiteit in seksuele oriëntatie gaat over alle aspecten van seksuele oriëntatie.

Aantrekking

Aantrekking gaat over wat iemand voelt voor andere mensen en op welke gender dit is gericht.

Er bestaat een onderscheid tussen romantische en seksuele aantrekking. Aantrekking kan gericht zijn op mannen, vrouwen, non-binaire mensen, mannelijke vrouwen, vrouwelijke mannen en ga zo maar door. Sommige mensen vallen slechts op één gender. Deze mensen zijn monoseksueel (mono = één). Andere mensen voelen zich aangetrokken tot meerdere genders of vallen op mensen ongeacht hun gender. Deze mensen worden vaak met bi of bi+ aangeduid.

Romantische aantrekking gaat over liefde of over op wie je verliefd wordt. Seksuele aantrekking gaat over seksueel verlangen, lust of over van wie je seksueel opgewonden raakt. Soms komen liefde en lust overeen, soms niet. Jongeren kunnen zich seksueel aangetrokken voelen tot jongens en meisjes, maar alleen verliefd worden op meisjes. Mensen die asexueel zijn voelen geen seksuele aantrekking naar andere mensen, maar ze kunnen wel verliefd worden op iemand. Seksuele en romantische aantrekking kunnen in de loop van het leven veranderen.

Romantische aantrekking gaat over liefde of over op wie je verliefd wordt. Seksuele aantrekking gaat over seksueel verlangen, lust of over van wie je seksueel opgewonden raakt. Soms komen liefde en lust overeen, soms niet. Jongeren kunnen zich seksueel aangetrokken voelen tot jongens en meisjes, maar alleen verliefd worden op meisjes. Mensen die asexueel zijn voelen geen seksuele aantrekking naar andere mensen, maar ze kunnen wel verliefd worden op iemand. Seksuele en romantische aantrekking kunnen in de loop van het leven veranderen.

Gedrag

Seksueel gedrag gaat over wat je doet. Seksueel gedrag kan overeenkomen met de aantrekking die iemand voelt, maar dat is niet altijd zo. Soms geven mensen geen uiting aan hun seksuele gevoelens of verlangens.

Bedenk dat er veel diversiteit is in seksueel gedrag. Vaak denken we al snel aan penis-in-vagina penetratie tussen een man en een vrouw als we het hebben over seks. Seksueel gedrag is veel breder dan dat. Ook bijvoorbeeld flirten, knuffelen en allerlei andere vormen van seks vallen onder seksueel gedrag. Kinderen kunnen al op jonge leeftijd beginnen met elkaars lichaam verkennen, knuffelen en flirten. Vaak vinden ze dit lekker of spannend.

Romantische en seksuele relaties vallen ook onder gedrag. Het kan zijn dat iemands aantrekking niet volledig overeenkomt met de relatiepartner, bijvoorbeeld een man die getrouwd is met een vrouw en daarmee kinderen heeft, terwijl hij soms ook graag flirt of dates heeft met een andere man. Of iemand die op meerdere genders verliefd kan worden, maar een vaste, monogame relatie met een vrouw heeft. Ouders van kinderen kunnen in allerlei type relaties zitten en het is niet vanzelfsprekend dat de vader en moeder van een kind allebei hetero zijn. Deze ouders kunnen ook bi zijn.

Zelfbenoeming

Zelfbenoeming gaat over het benoemen van een seksuele oriëntatie. Voorbeelden van woorden die veel gebruikt worden zijn: hetero, homo, lesbisch, bi, pan en queer. Vooral onder jongeren zijn pan en queer in opkomst. Dit zijn de bekendste labels voor zelfbenoeming die jongeren gebruiken, al zijn er veel meer.

Homo een jongen of man die (meestal) op jongens valt. Homo betekent letterlijk hetzelfde.

Lesbisch een meisje of vrouw dat (meestal) op meisjes valt.

Gay mensen die op mensen van dezelfde gender vallen. Er zijn meer jongens dan meisjes die deze term gebruiken. Gay betekent letterlijk vrolijk.

Bi/bi+ iemand die op meer dan één gender valt. Bi betekent letterlijk twee. Tegenwoordig wordt bi ook gebruikt als je valt op meer genders dan alleen man en vrouw.

Pan iemand die op mensen valt, ongeacht hun gender. Pan betekent letterlijk 'alle'.

Queer iemand die zichzelf niet voelt of vindt passen in de hokjes homo, hetero, bi, man of vrouw of die deze hokjes liever afwijst. Soms wordt queer gebruikt als paraplueterm voor alles wat niet heteroseksueel en/of cisgender is. Queer betekent letterlijk 'anders'.

Aseksueel iemand die geen seksuele aantrekking voelt naar andere mensen en/of geen behoefte heeft aan seksueel contact met een ander. Soms hebben aseksuele mensen wel seks met zichzelf of anderen.

Aromantisch iemand die niet verliefd wordt op andere mensen.

Hoe iemand zichzelf noemt, hoeft niet overeen te komen met diens aantrekking of gedrag. Zo zijn er mensen die zichzelf hetero noemen, ook al voelen ze zich soms ook seksueel aangetrokken tot iemand van dezelfde gender. Daarnaast kan er ook nog een verschil zitten in hoe je seksuele oriëntatie privé benoemt, en hoe je jezelf publiekelijk benoemt. Sommige kinderen en jongeren experimenteren hier al vroeg mee.

LHBTI+

LHBTI+ staat voor lesbisch, homo, bi+, transgender en intersekse. Het is een verzamelnaam voor iedereen die niet hetero, niet cisgender en niet sekse man óf vrouw is.

Transgender en intersekse zijn geen seksuele oriëntaties. LHBTI+ wordt als paraplu gebruikt, omdat iedereen die hieronder valt met vergelijkbare processen van zelfacceptatie en acceptatie van anderen te maken krijgt.

Tegenwoordig wordt de + steeds vaker toegevoegd aan LHBTI. Dit staat voor alle andere seksuele en gender minder- heden dan LHBTI. Voorbeelden zijn queer, questioning (iemand die nog niet weet op wie die seksueel of romantisch valt), aseksuele of aromantische mensen (mensen zonder seksuele of romantische aantrekking).

Coming-out

Het moment waarop mensen naar anderen uitkomen voor een eigen seksuele oriëntatie en/of genderidentiteit en/of geslachtskenmerken. Synoniem voor 'uit de kast' komen. Heteroseksuele en cisgender mensen doen dit meestal niet, omdat vaak verondersteld wordt dat iemand hetero en cisgender is. Maar voor LHBTI+ mensen is dit soms nodig, omdat ze anders op een verkeerde manier gezien blijven worden. Sommige mensen laten dit voorzichtig merken, terwijl anderen het openlijk vertellen. Niet iedereen wil of kiest voor een coming-out. Het is belangrijk dat je altijd zelf kan kiezen voor een coming-out of niet, en niet door anderen gedwongen wordt.

Een coming-out is niet in één keer klaar. In ieder sociaal contact, steeds wanneer je iemand ontmoet of in een nieuwe sociale situatie terechtkomt, moet je opnieuw kiezen of je 'uit de kast' wilt komen of niet.

Negatieve of ouderwetse woorden

Het is als leerkracht goed om te weten welke woorden een negatieve lading hebben, als scheldwoord gebruikt worden of die ouderwets zijn en voor mensen zelf als kwetsend kunnen worden gezien.

Hier volgt een rijtje van dit soort woorden:

Homofiel Dit wordt in religieuze of conservatieve kringen gebruikt voor mensen die homoseksuele gevoelens hebben, maar hier niets mee doet. Voor LHB mensen voelen dit als een afwijzing van wie ze werkelijk zijn.

Flikker, nicht, pot Dit zijn woorden die meestal scheldwoord worden beschouwd.

Transseksueel Transseksualiteit is een medische term voor mensen die een geslachtsoperatie willen of nodig hebben. Niet alle transgender personen willen dit. Transseksualiteit kan worden geassocieerd met seksualiteit, terwijl het om genderidentiteit gaat. Hoewel sommige mensen zichzelf transseksueel kunnen noemen, is het inmiddels een minder gebruikte term dan transgender. Wees dus nauwkeurig of en hoe je deze term gebruikt.

Hermafrodit Dit is medisch gezien een omstreden term, omdat hermafroditisme in de medische betekenis niet voorkomt onder mensen. Dit verwijst namelijk naar wezens die zowel een kind kunnen verwekken als baren. Geen enkel mens kan dit. Wees dus nauwkeurig of en hoe je deze term gebruikt.

Interseksueel Interseksualiteit is een verouderd woord, dat niet meer gangbaar is. Het kan worden geassocieerd met seksualiteit, terwijl het om geslachtskenmerken gaat. Hoewel sommige mensen zichzelf interseksueel kunnen noemen, is het inmiddels een minder gebruikte term dan intersekse. Gebruik deze term dus alleen wanneer iemand zichzelf zo noemt.

Enkele negatief geladen woorden uit niet-westerse culturen die refereren aan homoseksualiteit en soms vermengd met transgender zijn of pedoseksualiteit, die door leerlingen gebruikt kunnen worden als scheldwoorden: *Marica voor vrouwen en (Spaans), maricón voor mannen (Spaans), zommel voor mannen*

(Marokkaans), liwat, luti, ma-foel, shadh voor mannen

(Arabisch), mariku voor mannen (Antilliaans), machoro

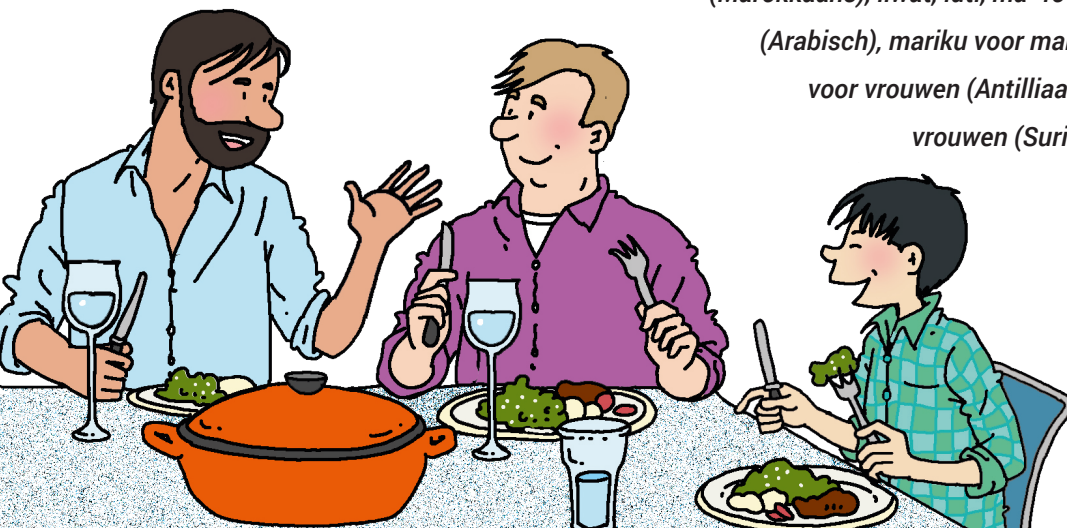
voor vrouwen (Antilliaans), schuurmeid voor

vrouwen (Surinaams), boeler voor mannen

(Surinaams), ciota en pedaf

voor mannen (Pools), kuni voor

mannen (Farsi).

3

Achtergrondinformatie

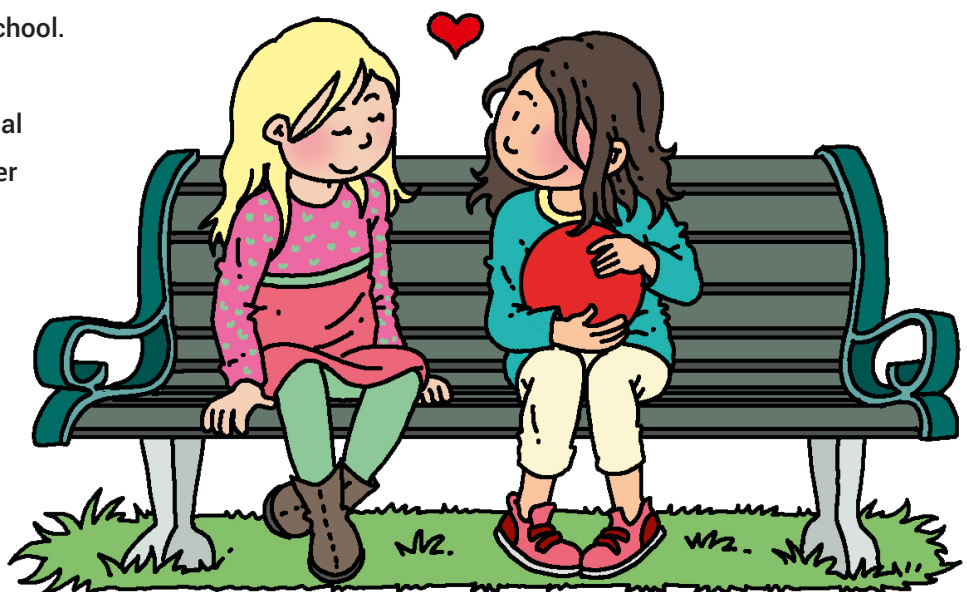
Ontwikkeling bij kinderen

Variaties in geslachtskenmerken kunnen op verschillende manieren naar voren komen. Een baby kan geboren worden met uitwendige geslachtsorganen die er anders dan meestal uitzien of direct lichamelijke problemen hebben waardoor artsen ontdekken dat er sprake is van vorm van intersekse. Het kan ook voorkomen dat een meisje niet gaat menstrueren in de puberteit of een jongen geen puberteitskenmerken ontwikkelt zoals andere jongens dat doen (bv. weinig spierontwikkeling en lichaamsbehairing, kleine penis of andere vetverdeling). Ook zijn er kinderen met een vorm van intersekse die juist al aan het begin van basisschoolperiode in de puberteit raken als gevolg van hun geslachtsklieren en hormoonproductie- en verwerking. Kinderen met een vorm van intersekse voelen zich meestal jongen of meisje en ontwikkelen meestal een heteroseksuele oriëntatie.

Ideeën over wat een jongen en een meisje is, en welk gedrag en uiterlijk daarbij hoort is voor hele jonge kinderen nog niet heel duidelijk. Als ze 5 of 6 jaar zijn, krijgen ze meer duidelijke en vaak ook meer rigide ideeën. Bijvoorbeeld: "Meisjes horen met poppen en barbies te spelen en jongens met auto's." In de fase daarop nemen de genderstereotiepe ideeën weer wat af. Kinderen weten nu beter dat een jongen ook een jongen kan zijn als hij zich niet volgens de norm gedraagt. De voorkeur voor speelkameraadjes van hetzelfde geslacht wordt wel steeds sterker. Heel af en toe benoemen kinderen op de basisschool al dat zij hetero, homo, lesbisch of bi zijn.

Vanaf 12 jaar zijn jongeren goed in staat om te begrijpen dat een jongen die zich 'meisjesachtig' gedraagt wel een jongen is. Toch neemt in deze levensfase de sociale druk om aan gendernormen te voldoen toe. Zo zie je vaak dat jongens zich macho of stoer moeten voordoen en meiden zich bijvoorbeeld moeten interesseren voor mode etc. Wanneer deze genderspecifieke normen niet gevolgd worden kan dit negatieve reacties oproepen van leeftijdsgenoten en soms ook van medewerkers op school.

Sommige kinderen ervaren al op jonge leeftijd transgender gevoelens. Deze gevoelens kunnen overgaan, maar dat is lang niet altijd zo. Het blijkt dat de helft van de volwassen transgender personen voor het tiende jaar al wist dat diegene transgender was.

Wanneer een kind grote problemen ervaart met de eigen genderidentiteit en hier hulp bij wil dan kunnen de ouders voor informatie en hulp contact opnemen met Transvisie (transvisie.nl, organisatie voor kinderen en volwassenen met vragen en problemen over transgender zijn) of de huisarts. Bij behoefte aan medische zorg of behandeling, bijvoorbeeld om het lichaam te veranderen, dan kan het kind terecht bij Amsterdam UMC (VUmc), Kennis- en zorgcentrum genderdysforie of RadboudUMC Amalia Kinderziekenhuis, expertisecentrum Geslacht en Gender in Nijmegen.

Genderidentiteit en genderexpressie zeggen niets over de seksuele oriëntatie van een kind (op welke gender(s) ze vallen). Tussen de 10 en 12 jaar beginnen kinderen te fantaseren over wie ze leuk vinden. Dat kunnen jongens of meisjes zijn, of mensen van verschillende genders. Op de basisschool kunnen leerlingen homo, lesbische of bi+ gevoelens hebben. Heel af en toe benoemen kinderen op de basisschool al dat zij hetero, homo, lesbisch, pan of bi zijn. Kinderen kunnen dit van- zelfsprekend vinden en gemakkelijk met anderen praten over hun verliefdheden of fantasieën. Maar het kan ook dat ze dit verwarrend of moeilijk vinden, omdat de meeste mensen heteroseksueel zijn en omdat ze kunnen merken dat homo of bi+ zijn minder geaccepteerd is op school of in hun omgeving, of dat bijvoorbeeld homo als scheldwoord wordt gebruikt. Als kinderen hulp of steun nodig hebben met het ontdekken en accepteren van hun seksuele oriëntatie dan kunnen ze terecht bij iedereenisanders.nl of Jong&Out voor LHBT jongeren onder de 18 jaar.

Feiten & cijfers

Hoeveel jongeren met LHBTI+ gevoelens of ervaringen?

Van de 12-25 jarigen voelt een op de twaalf jongens en een op de acht meisjes niet uitsluitend aangetrokken tot het andere geslacht. Van de jongens is 5% wel eens verliefd geweest op een seksegenoot en dat geldt voor 6% van de meisjes. Van de 12-14 jarigen is ongeveer 2% wel eens verliefd geweest of voelde zich aangetrokken tot iemand van hetzelfde geslacht (Rutgers 2017).

Van de 12-25 jarigen voelt 1,7% van de jongens en 2,9% van de meisjes zich niet geheel of uitsluitend voelen als hun geboortegeslacht. In totaal komt bij 2,9% van de 12-14 jarigen hun genderidentiteit niet volledig overeen met het geboortegeslacht. Van de 12-14 jarigen is bij 0,9% de genderidentiteit gelijk aan het andere geslacht en 0,9% voelt zich zowel jongen als meisje (Rutgers 2017).

Naar schatting hebben tussen de 1 op 100 à 200 mensen een vorm van intersekse (Van Lisdonk 2014; NNID 2020). Dit betekent dat er op elke school zeer waarschijnlijk meerdere leerlingen zijn met LHBTI+ gevoelens of ervaringen.

Ontdekken en openheid

Wanneer jongeren bij zichzelf ontdekken dat ze homo- of biseksuele gevoelens hebben dan duurt het gemiddeld nog drie jaar voordat ze daarover open zijn naar iemand anders (SCP 2015).

Bijna een op de vier jongens en een op de vijf meisjes vertelt aan niemand dat zij (ook) op mensen van de eigen sekse valt (SCP 2015). Van 32% van de LHB leerlingen op de middelbare school weet niemand op school van hun seksuele voorkeur en bij bijna een kwart weet maar één iemand of een paar leerlingen ervan (SCP 2015). Van de transgender personen die thuis wonen bij hun ouders (jongeren en volwassenen) is 62 procent 'uit de kast' naar de ouders en leeft thuis volgens de eigen genderidentiteit (SCP 2012).

Een coming-out is de eerste keer vaak spannend voor iemand, zeker als niet duidelijk is of de ander positief zal reageren. Als iemand vaker een coming-out doet, het eigen LHBTI+ zijn vanzelfsprekend vindt en positieve reacties verwacht, dan kan die persoon dit ook gewoon tussendoor laten vallen.

De meeste leerlingen zeggen dat je op school beter niet uit de kast kunt komen. Op de vraag 'Kan iemand op jouw school eerlijk vertellen dat hij of zij homoseksueel is?' antwoordt slechts 22 procent dat iemand dat tegen iedereen op school zou kunnen vertellen. Ongeveer drie op de tien scholieren vindt dat leerlingen die (ook) op hetzelfde geslacht vallen, dit beter niet kunnen vertellen in de klas.

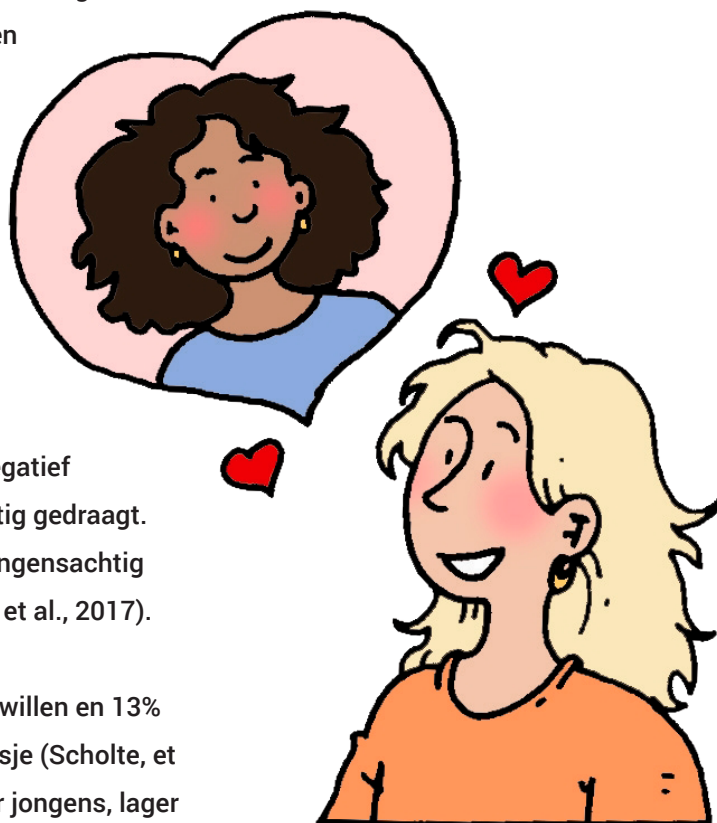
Hetero leerlingen zijn ambivalent over openheid naar anderen. Zij hechten veel belang aan authenticiteit: iemand die echt zichzelf is, dwingt respect af. Maar tegelijkertijd moeten jongeren zich wel houden aan gendernormen. Homo jongens die zich vrouwelijk gedragen, of die zich na hun coming-out anders gaan uiten, kunnen door leerlingen als 'nep' of niet zichzelf gezien worden.

Het openlijk delen van persoonlijke gevoelens en ervaringen met vrienden tijdens face-to-face-ontmoetingen kan een positieve rol spelen voor jongeren die zich aangetrokken voelen tot personen van dezelfde sekse: deze jongeren hebben minder last van angst en depressie dan jongeren die niet hun gevoelens delen (Kaufman, et al. 2015).

Acceptatie

Onder jongeren is het percentage dat uitingen van homoseksualiteit afkeurt, sterk gedaald, maar het is wel hoger dan onder volwassenen. Onder 12-25 jarigen keurt 27% van de jongens en 13% van de meisjes het af als twee jongens elkaar zoenen op straat. Van de jongens heeft 23% een negatief houding tegenover een jongen die zich meisjesachtig gedraagt. Onder meisjes is 8% daarover negatief. Over een jongensachtig meisje zijn jongeren iets minder negatief (De Graaf et al., 2017).

Van de jongeren zegt 18% geen homo als vriend te willen en 13% accepteert geen vriendschap met een lesbisch meisje (Scholte, et al., 2016). Acceptatie van LHBT ligt iets lager onder jongens, lager

opgeleide jongeren, jongeren die meer pestgedrag vertonen, die minder LHB mensen kennen, die gelovig zijn of christelijk of islamitisch zijn opgevoed, van wie de vriendenkring weinig etnische diversiteit kent en die negatief staan ten opzichte van migranten. Het geldt ook voor jongeren met conservatieve man-vrouw opvattingen en jongeren die het minder accepteren als mensen zich niet gender-conform gedragen (Colier, et al.2014; Roos et al.2014). 24 % van de jongeren vindt dat jongeren die lesbisch, homo of bi zijn hierover open kunnen zijn op de middelbare school. 18% denkt dat zij alleen open kunnen zijn tegen vrienden en 9% denkt dat zij dit aan niemand moeten vertellen. (Scholte. e.a. 2016)

Negatieve reacties en pesten

Leerlingen met lesbische, homoseksuele of biseksuele gevoelens krijgen vaker te maken met vervelende ervaringen zoals uitschelden, buitensluiten en roddels. Ze lopen meer risico op het ervaren van geweld binnen en rond de school (Mooij et al. 2012; ITS 2014). LHBT jongeren op de middelbare school ervaren een meer negatieve sfeer in de klas en een slechtere band met de docent. Zij vinden school minder leuk en spijbelen vaker (ITS 2014).

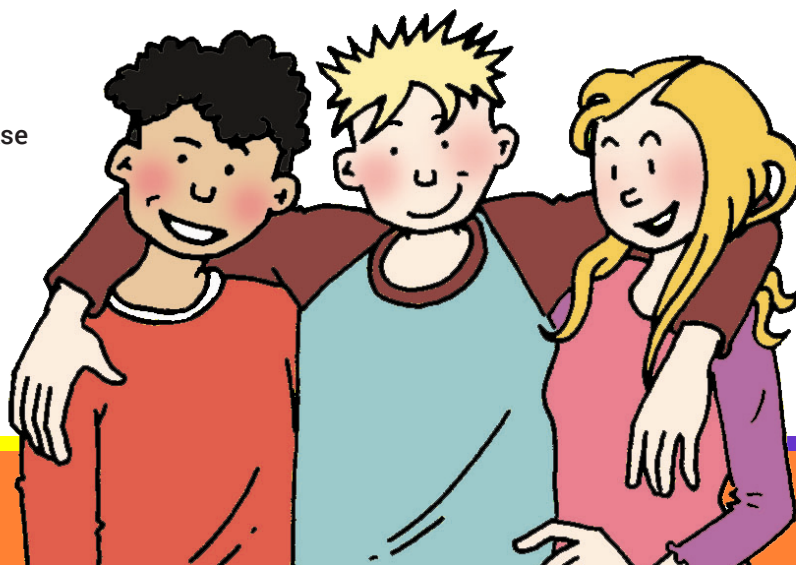
Van de transgender personen die 'uit de kast' zijn en naar school gaan, geeft 43% aan slachtoffer te zijn van verbaal geweld en één op de vijf slachtoffer van grof lichamelijk geweld (Scholte et al., 2016). Een op de vijf transgender jonger- en geeft aan voor hun zestiende (heel) vaak te zijn gepest, tegenover een op de tien cisgender jongeren (Rutgers, 2017).

Het aantal LHBT scholieren dat wekelijks wordt gepest is ongeveer 4 keer zo hoog als bij heteroseksuele leerlingen. Ook ervaren LHBT-leerlingen school als minder leuk en spijbelen ze vaker (SCP 2015). De helft van de lesbische, homo- en bi-jongeren van wie iemand op de hoogte is van hun seksuele voorkeur, kreeg hierover in het afgelopen jaar een negatieve reactie, van onder meer buurtbewoners, collega's en onbekenden op straat (SCP 2015).

Jongeren die zich gender nonconform gedragen kunnen meer te maken krijgen met negatieve reacties van leeftijdsgenoten, en vooral jongens die zich 'meisjesachtig' gedragen (Baams et al., 2013; Beusekom et al., 2014; Beusekom, et al. 2012). Meer LHB jongeren dan hetero jongeren beschouwen zich gender nonconform. Homojongens en biseksuele meisjes hebben vaker te maken seksuele grensoverschrijding: seksueel gedrag (zoals aanrakingen, zoenen of seks) dat zij als ongewenst ervaren (Rutgers WPF 2013; Rutgers 2017; Vermey, et al. 2014).

Gezondheid en welzijn

Homo, lesbisch, bi+, transgender en intersekse zijn is natuurlijk en normaal. Toch ervaren LHBTI+ jongeren, als gevolg van gebrekkige acceptatie meer gezondheidsproblemen en een slechter welzijn.

LHB jongeren geven hun leven een 6, terwijl heteroseksuele scholieren hun leven een 8- geven. LHB jongeren hebben in vergelijking met leeftijdgenoten meer problemen thuis en een minder goede relatie met hun ouders. Zij ervaren minder steun vanuit het gezin en kunnen minder goed met hun ouders over hun zorgen praten.

LHB leerlingen hebben ruim twee keer zo vaak emotionele problemen, gedragsproblemen en problemen met hyperactiviteit (SCP 2015). Negatieve reacties vanwege LHBT-zijn of gender non-conform zijn gaat samen met een verminderde psychische gezondheid en meer school gerelateerde problemen (Baams et al. 2013; Baams en Bos 2013; Beusekom, et al. 2014; Collier, et al. 2013). Zelfmoord komt onder LHB jongeren 4,5 keer vaker voor dan onder heteroseksuele jonger- en (SCP 2015). Negatieve reacties van leeftijdgenoten op school speelt daarin een grotere rol dan van gezinsleden of onbekenden (Bergen, et al. 2015). Biseksuele jongeren doen vaker een zelfmoordpoging dan homo- en lesbische jonger- en. Mogelijk komt dit vanwege de onzichtbaarheid van biseksualiteit en negatieve reacties van homo- én heteroseksuele jongeren.

Steun van medeleerlingen bij pesten is belangrijk. Als jongeren die gepest worden op school omdat ze (ook) vallen op seksegenoten, tegelijkertijd wel steun krijgen van een medeleerling, dan hebben zij meer zelfwaardering (Bergen & Spiegel 2015).

Van de transgender jongeren heeft 73% psychische problemen (Keuzenkamp, 2012). Met transgender jongeren die puberteitsremmers krijgen en uitzicht hebben op operaties en hormoonbehandeling gaat het juist goed, zo blijkt uit onderzoek onder de jongeren die bij het VUmc-genderteam komen (De Vries 2010). Onder transgender jongeren tussen 16 en 24 jaar heeft 21% ooit een zelfmoordpoging gedaan. Dat is tien keer zo vaak als in de algemene bevolking.

Conclusie voor het basisonderwijs

Terwijl de meeste cijfers en feiten over middelbare scholieren en jongeren gaan, laat de informatie duidelijk zien dat een onveilig schoolklimaat of de negatieve houding van anderen gevolgen heeft voor het meemaken van geweld en pesten en voor de gezondheid van LHBT jongeren.

Wanneer op de basisschool een open en veilig klimaat wordt geboden waarin ruimte is voor sekse, gender en seksuele diversiteit dan kan dat op een positieve manier vormend zijn voor jongeren die LHBTI+ blijken te zijn. Ook kan dit het acceptatieproces en een positief zelfbeeld van hun eigen geslachtsontwikkeling, genderidentiteit, genderexpressie en seksuele oriëntatie bevorderen.

Zie voor deze en andere cijfers en feiten:

[Seks onder je 25e](#) (Rutgers, 2017)

[Handreiking LHBTI emancipatie](#) (Movisie, 2019)

4

Vragen van leerkrachten, ouders en leerlingen

Hoe wordt iemand homo, lesbisch of bi?

Of je seksueel aangetrokken wordt door mannen of vrouwen, kun je niet zomaar aanleren of afleren. Iedereen wordt geboren met een bepaalde seksuele oriëntatie die zich door je leven heen ontwikkelt. Soms ontdekken mensen pas op latere leeftijd dat ze ook gevoelens hebben voor een of meer andere genders.

Hoe wordt iemand transgender?

Transgender mensen worden zo geboren. Waardoor sommige mensen transgender zijn en andere niet, daarover bestaat discussie en het lijkt dat hersenen en/of DNA er iets mee te maken heeft.

Wat is het verschil tussen transgender en intersekse?

Transgender heeft met genderidentiteit te maken, ofwel hoe je je diep van binnen voelt. Intersekse gaat over aangeboren lichamelijke geslachtskenmerken, ongeacht over hoe je je van binnen voelt.

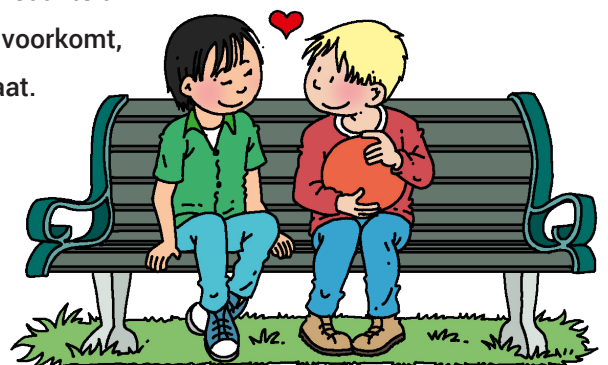
Kunnen dieren ook LHBTI+ zijn?

Bij veel zoogdiersoorten en vogels komt homoseksueel gedrag voor. Er zijn dieren die met een ander dier van het eigen geslacht seks hebben, samenleven en jonge dieren grootbrengen. Bijvoorbeeld apen (bonobo's en makaken) die met elkaar vrijen en vogelsoorten (waaronder flamingo, pinguïn en ooievaar) die samen eieren uitbroeden en jongen grootbrengen. Sommige dieren beginnen hun leven als het ene geslacht en wisselen later naar het andere. Zo worden veel lipvissen geboren als vrouw en veranderen later in een man. Deze geslachtsverandering is zeer snel; binnen enkele dagen is de lipvis volledig getransformeerd. Andere diersoorten doen het precies andersom. Er zijn ook dieren die mannelijke en vrouwelijke geslachtskenmerken hebben of die volledig tweeslachtig zijn (dit laatste bestaat niet bij mensen). Voorbeelden zijn nijlpaarden, reeën, vissen, vogels, kippen, hagedissen, hyena's, vlinders en wormen (NNID 2020). Kortom, er is veel diversiteit in de natuur als het gaat om lichamen, gender, seksualiteit en relaties.

Komt homoseksualiteit alleen voor in het westen?

Nee, homoseksualiteit komt overal ter wereld voor. In alle landen is er aantrekkingskracht en seks tussen mensen van hetzelfde geslacht. In sommige landen is homoseksualiteit taboe of zelfs verboden. Daardoor denkt men dat het daar niet voorkomt, maar dat is niet waar. Er wordt meestal gewoon niet over gepraat.

Homoseksualiteit is van alle tijden. Denk bijvoorbeeld aan afbeeldingen uit de Griekse oudheid, maar ook aan antieke afbeeldingen uit Azië en het Midden-Oosten waaruit blijkt dat mannen met mannen - en vrouwen met vrouwen - seks hadden en relaties aangingen.

Kunnen homoseksuele, lesbische en transgender mensen ook kinderen krijgen?

Ja. Het ouderschap kan op verschillende manieren ontstaan. Bijvoorbeeld: twee vrouwen kunnen een kind krijgen door kunstmatige inseminatie (met sperma van een donor). Homoseksuele mannen kunnen een kind adopteren of een vrouw als draagmoeder vragen. Homoseksuele mannen kunnen ook vader worden door als co-ouder mee te doen aan de opvoeding van het kind van lesbische vrouwen. Soms ontstaan er dan grote gezinnen waarbij het kind vier ouders heeft. Bijvoorbeeld twee homo vaders en twee lesbische moeders die samen het kind opvoeden.

Let op: Het is ongepast om te vragen aan leerlingen met twee vaders of twee moeders of zij die in samengestelde gezinnen wonen, wie de biologische vader of moeder is.

Wat moet ik doen met een genderdiverse, transgender of intersekse leerling?

In principe hoef je hier geen aandacht aan te besteden, behalve extra in de gaten houden of deze leerling lekker in het eigen vel zit, zich niet opeens terugtrekt, aansluiting vindt met andere leerlingen en niet wordt gepest. Als je merkt dat een leerling fysieke of lichamelijke activiteiten, inclusief omkleden bij gymmen of zwemmen, moeilijk vindt, dan kun je de leerling op een rustig moment hier apart naar vragen wat die leerling fijn vindt en wat helpt.

Wat moet ik doen met een leerling van wie het geslachtsdeel er anders uit ziet?

Laat vooral blijken dat dit normaal en natuurlijk is, ook als medeleerlingen hiervan opkijken of opmerkingen over maken. Juist als leerkracht helpt het om diversiteit in lichamen te normaliseren. Over het algemeen geldt, dat zolang het kind geen pijn heeft, je je geen zorgen hoeft te maken over het uiterlijk van een geslachtsdeel. Ben je toch ongerust? Neem dan op een rustig moment de leerling en/of de ouders van de leerling apart en vraag of speciale aandacht of maatregelen nodig zijn.

Wat moet ik doen als een leerling twee moeders of twee vaders heeft?

In principe hoef je hier geen specifieke aandacht aan te besteden. Wees je ervan bewust dat er veel diversiteit is in relaties. Sommige kinderen wonen in samengestelde gezinnen, hebben twee moeders of twee vaders, of wonen met een opa, oma of andere opvoeder in huis. Het is goed om aan die diversiteit aandacht te besteden in de klas. Wees je er bovendien van bewust dat je alleen kan zien wat voor relatie iemand heeft, maar niet wat iemands seksuele oriëntatie is. Mensen kunnen in een ogenschijnlijk homo, lesbische of hetero relatie zitten, maar eigenlijk bi+ zijn.

Wat moet ik doen als een jongen uit de klas met een jurk naar school wil?

Laat een kind experimenteren met genderrollen als het kind daar behoefte aan heeft. Het kan zijn dat de jongen trans- gender is, het kan een fase zijn die overgaat, maar het kan ook zijn dat deze jongen zich graag uit op een manier die we benoemen als meisjesachtig. Overleg met de ouders en geef het kind de ruimte om te experimenteren. Let erop dat het hierdoor niet gepest wordt en laat de leerlingen weten dat je op school mag zijn wie je wil zijn en dat ze zicht mogen uiten zoals zij dat zelf willen.

5

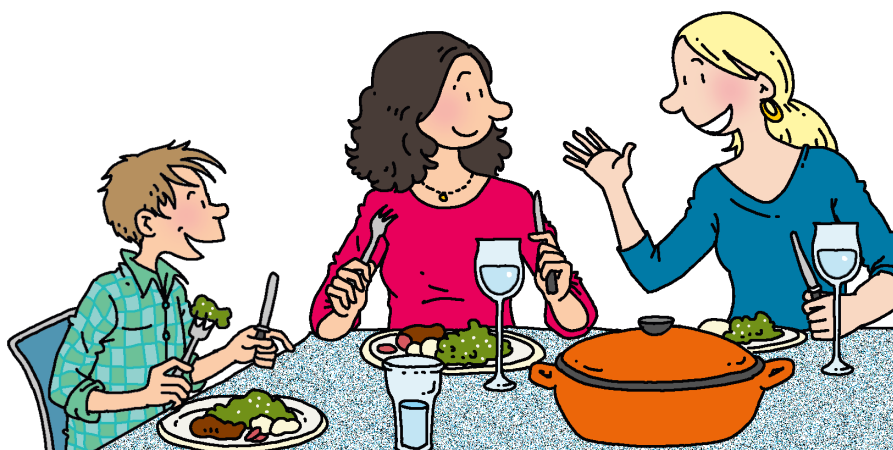
Tips en tools

Zorg voor een veilig en open klimaat

- Het is belangrijk dat alle leerlingen weten dat ze zichzelf mogen zijn. Wat hun sekse, gender en seksuele oriëntatie ook zijn. Is de leerling een jongen, een meisje of iets anders dan dat? Is de leerling geboren als meisje maar voelt hij zich een jongen? Valt een leerling op jongens, op meisjes, of op allebei? Alles is goed. Op school moeten alle leerlingen veilig zichzelf kunnen zijn.
- Sekse, gender en seksuele diversiteit gaat niet alleen over LHBTI+ leerlingen. Alle leerlingen hebben een sekse, een gender en een seksuele oriëntatie.
- Praten over LHBTI+ gaat in de meeste gevallen niet over seks en intimiteit, maar over mogen zijn wie je bent.
- Accepteer niet dat er gescholden wordt met homo, ook niet als grapje.
- Vermijd onnodige indelingen in oefeningen of werkvormen waar wordt uitgegaan van groepen jongens en meisjes. Vraag je af hoe dit is voor intersekse, trans en genderdiverse kinderen die onzeker, twijfelend of anders zijn dan de meeste kinderen in hun geslachtskenmerken, veronderstelde genderidentiteit of verwachte genderexpressie.
Als het echt nodig is om leerlingen in te delen in een jongensgroep en meisjesgroep, overweeg dan een derde groep toe te voegen met andere genders of laat alle kinderen kiezen in welke groep ze het liefste zijn. Kinderen mogen altijd wisselen. Maak bij gymlessen eventueel afspraken over kleedkamers.
- Meer informatie over een veilig schoolklimaat vind je op de website van Stichting School & Veiligheid.

Geef specifiek aandacht aan sekse, gender en seksuele diversiteit

- In taal
 - Vermijd wij en zij als het gaat over hetero's en niet-hetero's, want daarmee vergroot je de afstand en benadruk je het 'anders zijn'.
- In gesprek
 - Stel vragen aan de leerlingen.
 - Je kan gewoon beginnen; je hoeft niet alles te weten.
 - Wees je bewust van je eigen normen & waarden en sta open voor de verhalen en vragen van leerlingen.
- In de les
 - Zorg dat het thema in de les (relationele en seksuele vorming) aan bod komt
 - Kijk voor lesmaterialen over dit thema op seksuelevorming.nl/lesmaterialen en op gayandschool.nl.
 - Het Gender-Doe-boek geeft tips en tools voor een genderinclusieve school
 - Werkboekje Paarse Vrijdag met lessuggesties om aandacht te besteden aan seksuele diversiteit.

- Boeken
 - Zorg dat er diversiteit is in de boeken die beschikbaar zijn.
 - Lees de leerlingen voor uit een boek waarin een kind twee moeders heeft, of waarin iemand het gevoel heeft dat zijn lichaam niet goed past. Voor boekentips, zie hoofdstuk 8.
 - Zorg dat er een leeslijst in de klas ligt met boeken die over LHBTI+ kinderen/gezinnen gaan
- Zichtbaarheid
 - Hang een LHBTI+ poster of kunst op. Denk bijvoorbeeld aan de posters van Paarse Vrijdag of de poster van Stichting School & Veiligheid: "Afgesproken! Poster tegen homoschelden"
 - Laat de leerlingen een regenboog tekening of knutselwerk maken, en leg uit dat de regenboog staat voor sekse, gender en seksuele diversiteit.
 - Nodig LHBTI+ voorlichters uit die persoonlijke verhalen kunnen delen met de klas (Voorlichting in de klas door het COC).
- Media
 - Maak gebruik van actualiteiten. Ga in gesprek wanneer de leerlingen praten over Nicky Tutorials of wanneer er een item is over LHBTI+ in het jeugdjournaal.
 - Kijk naar de Dokter Corrie Show en hou nagesprekken over de besproken thema's.
 - Geef voorbeelden van bekende homo, lesbische, bi+, transgender en intersekse mensen in de media. Zorg daarbij voor een diversiteit in de rolmodellen, waarin niet alleen stereotypen bevestigd worden.
- Evenementen
 - Zorg dat er aandacht is voor diversiteit gedurende het jaar. Valentijnsdag (14 februari), de Week van de Lentekriebels (rond 21 maart), Coming outdag (11 oktober) en Paarse Vrijdag (tweede vrijdag van december) zijn voorbeelden van momenten waarop standaard aandacht besteed kan worden aan diversiteit.
 - Draag paars op Paarse Vrijdag, en vraag de leerlingen dit ook te doen (of aan ouders om paarse kleding klaar te leggen voor hun kind). Door paars te dragen en laat je zien dat iedereen zichzelf kan zijn.

Integreren van het thema in reguliere lessen

- Hou rekening met diversiteit in hoe je mensen en groepen aanspreekt. Zeg bijvoorbeeld leerlingen, kinderen en ouders, in plaats van 'jongens en meisjes' of 'vaders en moeders'.
- Ben je toets vragen aan het maken of een praktijkopdracht aan het verzinnen? Zorg dat er diversiteit zit in de vragen/opdrachten. Laat Sofia bijvoorbeeld naar de supermarkt gaan met haar twee vaders.
- Kies voor diversiteit in de boeken die je voorleest in de klas, zonder dat die diversiteit specifiek het thema is.

Sekse, gender en seksuele diversiteit als thema op school

- Zorg dat het thema op de agenda van de school komt, en daardoor steeds terugkomt.
- Bespreek diversiteit tijdens vergaderingen met collega's.
- Bespreek vraagstukken en problemen met collega's.

- Ontwikkel als school een visie op sekse, gender en seksuele diversiteit.
 - Zorg dat Valentijnsdag, de Week van de Lentekriebels, Coming outdag en Paarse Vrijdag standaard op de jaarkalender van de school staan.
 - Ga er niet vanuit dat alle kinderen een vader en een moeder hebben. Er zijn veel variaties mogelijk.
 - Laat kinderen die niet een vader en een moeder hebben, kiezen hoe ze Vader- en Moederdag willen vieren. Kinderen kunnen meerdere vaders en moeders hebben of juist geen vader of moeder. Dit geldt voor kinderen met LHBTI+ ouders, maar ook voor kinderen uit samengestelde gezinnen.
 - Check of algemene tekstuele uitingen en beelden van de school en lesmateriaal niet onnodig of onbedoeld uitgaan van de indeling jongens en meisjes. Vermijd bijvoorbeeld dat er jongens of meisjesversies zijn of dat kinderen of ouders hun geslacht moeten aangeven in testjes, aanmeldingen, registraties. Als dit toch nodig is, zorg dan voor een derde optie.
- De [Toolkit voor terugdringen onnodige sekse-registratie](#) biedt goede handvatten.

6

Meer informatie, websites en hulp

Het is belangrijk om specifiek aandacht te geven aan sekse, gender en seksuele diversiteit in de les. Daarnaast is het van belang dat deze thema's zoveel mogelijk in de reguliere lessen geïntegreerd worden. Er is veel informatie en materiaal beschikbaar om leerkrachten hierbij te ondersteunen.

Daarnaast kan je ook een van deze bronnen raadplegen:

- [Pubergids.nl](https://www.pubergids.nl) is een website voor kinderen vanaf 10 jaar over de veranderingen in de puberteit maar bevat ook informatie over LHBTI+.
- [Iedereen is anders](https://www.iedereenisanders.nl) is een website die jongeren op weg helpt tijdens de ontdekkingstocht naar hun sekse, gender en seksuele oriëntatie. De website geeft ook informatie aan ouders, verzorgers en professionals.
- [Paarse Vrijdag](https://www.paarsevrijdag.nl) is ieder jaar op de tweede vrijdag van december. Alle leerkrachten en leerlingen worden opgeroepen om paars te dragen. Zo laten ze zien dat iedereen zichzelf mag zijn, wie je ook bent en op wie je ook valt. Op de [website](https://www.paarsevrijdag.nl) kunnen basisscholen een Paarse Vrijdag-pakket aanvragen. Je vindt hier ook een werkboekje en een lijst met boekentips.
- [Jong&Out](https://www.jongandout.nl), is een online community voor LHBTI+ jongeren tot 18 jaar.
- [School en Veiligheid](https://www.schoolenveiligheid.nl) ondersteunt leerkrachten om seksuele diversiteit een goede plek te geven op school. Het boekje '[Waar begin je?](https://www.schoolenveiligheid.nl)' met bijbehorende [poster](https://www.schoolenveiligheid.nl) helpen hierbij.
- [Gay and School](https://www.gayschool.nl) is onderdeel van Stichting School & Veiligheid. Gay and School inspireert en adviseert scholen over respectvol omgaan met seksuele diversiteit. Op de website vind je tips voor [lesmateriaal](https://www.gayschool.nl) voor het basisonderwijs.
- In de [Dokter Corrie Show](https://www.doktercorrie.nl) School TV geeft dokter Corrie seksuele voorlichting aan kinderen vanaf 9 jaar en beantwoordt prangende vragen over puberteit, relaties en seksualiteit.
- [Gender Indeklas](https://www.genderindeklas.nl) is een Vlaamse website voor iedereen die genderbewust wil lesgeven.
- [Genderklik](https://www.genderklik.nl) is een Vlaamse website met veel leestips en filmpjes over gender.
- De e-learning [Jong & Transgender](https://www.jongtransgender.nl) leert jeugdzorgprofessionals onder andere hoe gendervraagstukken bij jonger en te herkennen zijn. De e-learning is ook relevant voor leerkrachten.
- Goede informatie over transgender zijn en genderdiverse kinderen is te vinden op [transgenderinfo.nl](https://www.transgenderinfo.nl) en de website van transvisie [transvisie.nl](https://www.transvisie.nl).
- Goede informatie over intersekse is te vinden op www.seksediversiteit.nl en over medische informatie en DSD op www.cyberpoli.nl.
- De verhalenbundel [Tot mijn kind zelf kan kiezen](https://www.totmijnkindzelfkankiezen.nl) met verhalen van ouders van een kind met intersekse/DSD
- [Regenboog Taaltips](https://www.regenboogtaaltips.nl) zijn een hulpmiddel van de gemeente Amsterdam om op een respectvolle manier te praten en schrijven over sekse, gender en seksuele diversiteit in het onderwijs.
- [113 Zelfmoordpreventie](https://www.113zelfmoordpreventie.nl) is de nationale organisatie ter preventie van suïcide.

Er zijn verschillende belangen-, netwerk- en patiëntenorganisaties die een specifieke groep binnen LHBTI+ vertegenwoordigen:

- [COC Nederland](#) is een community- en belangenorganisatie voor LHBTI+ mensen
- [Bi+ Nederland](#) is een community- en belangenorganisatie voor bi+ mensen
- [NNID](#) is de belangenorganisatie voor seksediversiteit
- [Transvisie](#) is een patiëntenorganisatie voor transgender mensen
- [TNN](#) is een belangenorganisatie voor transgender mensen

Algemeen

- *Ik vind jou lief.* Sanderijn van der Doef, Ploegsma, 2012
- *Ben je ook op mij?* Sanderijn van der Doef, Ploegsma, 2013
- *Puberboek.* Sanderijn van der Doef, Ploegsma, 2016
- *Dokter Corrie geeft antwoord.* Niki Padidar ism NTR, 2017

(Gender) diversiteit

- *Het lammetje dat een varken is.* Pim Lammers. Uitgeverij de Eenhoorn, 2017
- *Julian is een zeemeermin.* Jessica Love. Uitgeverij Randazzo, 2019
- *Kleine Aap's Grote Plascircus.* In: Apenkolder. Tjibbe Veldkamp, Lannoo, 2015
- *De coole cowboy.* Tjibbe Veldkamp, Unieboek, 2009
- *Zaza speelt doktertje.* Mylo Freeman, Clavis, 2010
- *Kikkerbiljetjes van de koning en andere sprookjes.* Janneke Schotveld. Van Holkema & Warendorf, 2018
- *George.* Alex Gino. Kluitman, 2016

(Seksuele) diversiteit

- *Joep!* Mark Haayema. Gottmer, 2017
- *Wij zijn bijzonder, misschien zijn wij een wonder.* Ted van Lieshout, Leopold, 2012
- *Prinses Pomelien gaat trouwen.* Brigitte Minne, Uitgeverij de Eenhoorn, 2017
- *De mama's van Sterre.* Gea van Beuningen. Epo 2013
- *Lance en Lot zoeken zich rot.* Linda de Haan. Ploegsma, 2016
- *Koning & Koning.* Linda de Haan, Gottmer, 2000
- *Vaderdag met twee mama's.* Karin Wijnhoven, GigaBoek, 2010
- *Gelukkige vaderdag, Silvie.* Brigitte Minne, Uitgeverij de Eenhoorn, 2017
- *De vriend van papa.* Franscesca Pardi, De Vier Windstreken, 2013
- *De jongen in de jurk.* David Walliams, Gottmer, 2009

Voor meer boeken over sekse, gender en seksuele diversiteit kijk op [de Boekenlijst van Paarse Vrijdag](#) en [Gay & School](#).